

אהרן בק

הדו־שיח שבין משה וה' אחר חטא העגל (שמות ל"ג) כ"פסוקים מקבילים"

פרק ל"ג בספר שמות (בעיקר בפסוקים יב-כג) הוא אחד הפרקים הקשים להבנה בתורה. הפרק עוסק בהשלכות של חטא העגל על טיב היחסים שבין ה' ובין עמו (ומשה), ויש בו חילופי דיבורים לא ברורים בין ה' ובין משה. מסתבר שדו־שיח זה נערך בארבעים הימים השניים, הנזכרים בספר דברים, בהם התנפל משה לפני ה' "על כל חטאתכם אשר חטאתם לעשות הרע בעיני ה' להקעיסו" (דברים ט', יח). הייתה זו, ככל הנראה, תפילה ארוכה ביותר, אך בספר שמות מובא רק תקציר מתומצת שלה. מדובר, אם כן, בשיחה אינטימית וסגורה בין ה' ובין משה, והתוכן שלה נכתב ברמיזה בלבד.

קולמוסים רבים נשתברו בניסיון לפענח את פשרה של השיחה הזו, וכל מי שעוסק בה – מן הראוי שיקדים ויקרא את דברי הרש"י הירש בפתח ביאורו לפרק:

כל הבא לתרגם ולבאר את תוכן הפסוקים יב-כג, עליו לגשת אל הקודש באימה וברתת, יותר מאשר לכל פרשה אחרת מדברי אלוהים חיים. בפסוקים האלה מביאה אותנו התורה עד לגבול יכולת ההכרה האנושית על אודות מהות האל, ובהם היא רומזת על מה שמעבר לגבול הזה.

ניתן לחלק את הדו־שיח לשני חלקים או לשתי בקשות שונות של משה מאת ה': 1. פסוקים יב-יז: בקשת "הודעני נא את דרכך" (יג); 2. פסוקים יח-כג: בקשת "הראני נא את כבודך" (יח). אנחנו נדון בחלק הראשון.

נציג את הפסוקים הרלוונטיים:

(יב) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה': רְאֵה אֶתְּהָ אֲמִר אֵלַי הֲעַל אֶת הָעָם הַזֶּה, וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי, וְאַתָּה אֲמַרְתָּ יְדַעְתִּיהָ בְּשֵׁם וְגַם מִצַּאתָ חֹן בְּעֵינַי. (יג) וְעַתָּה אִם נָא מִצַּאתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעְנִי נָא אֶת דְּרָכְךָ וְאֶדְעָה, לְמַעַן אֲמַצָּא חֹן בְּעֵינֶיךָ, וְרֹאהָ כִּי עֲמֹד הַגּוֹי הַזֶּה.

(יד) וַיֹּאמֶר: פָּנֶי יֵלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לָךְ.

(טו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אִם אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים אֶל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה. (טז) וּבִמָּה יִדְעֶה אֲפֹא כִּי מִצַּאתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ, הֲלֹא בִלְכָתְךָ עִמָּנוּ, וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמֶּךָ מִכָּל הָעָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

(יז) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֲעֲשֶׂה, כִּי מִצַּאתָ חֹן בְּעֵינֶיךָ וְאֶדְעָה בְּשֵׁם.

הדו־שיח סתום וחתום, ורב בו הנסתר על הנגלה. ובכל זאת, שאלה אחת דוקרת את העין בנוגע ליחס שבין תשובת ה' הראשונה (יד) ובין בקשת משה השנייה שבאה אחריה (טו). נביא אותה בלשונו של **האברבנאל** (השאלה ה-ר'):

במה שחזר משה לומר: "אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה" – כי אם כבר הודה לו יתברך ואמר: "פני ילכו", למה ישיבהו משה: "אם אין פניך הלכים"? והשתדל לעשות על זה טענות: "ובמה יִנָּדע אפוא", שהם כולם דברים שכפי הנראה אין בהם צורך לעניין מה ששאל!

או בקיצור, בלשונו של **"עקידת יצחק"**:

למה יבקש על מה שכבר הודה לו בה?

כל פרשני המקרא, קדמונים גם חדשים, נתנו דעתם לבעיה הזו, והעלו הסברים מהסברים שונים. לא נחזור על כולם כרוכל, רק נחלק אותם לשני כיוונים:¹

א. משה מאשר את דברי ה'

אחרי שה' מבשר למשה שפניו ילכו, משה אינו מציג טיעון חדש או בקשה נוספת. הוא מקבל את תשובת ה' ומחזק אותה: 'אכן, זה מה שביקשתי,² שפניך ילכו איתנו, כי אם אין פניך הולכים איננו מעוניינים לעלות מזה'.³

1 לא נוכל לקבל את הפתרון הפשוט והקל שסדר הפסוקים השתנה בגלל רשלנות של העורך. ראו למשל: A. Ben-Mordecai, 'Notes on Chapter 33 of Exodus', *JQR* 31, 4 (Apr. 1941), pp. 407-410. עם זאת, מעניין לציין את דברי ר' מיימון מתוך גיליון המופיע בתוך **פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם לתורה**, לונדון תשי"ח, עמ' תסח: "ומוכרח אני לחשוב שאירע הקדם ואיחור לפסוקים אלה, ויהיה סידורם כאן כדי שיתיישב הטעם ויתאים עם הסדר, ולא יישאר חילוף בטעם אחר, [שהרי] ראוי שיאמר האומר שמאחר שאמר לו [ה'] 'פני ילכו והנחתי לך', למה היה לו צורך לומר 'ובמה יִנָּדע אפוא וגו' הלא בלכתך עמנו?"; לכן הוא מציע לסדר את הפסוקים מחדש: יג-טו-טז-יד-יז. מסתבר שר' מיימון משתמש בכלל של "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ואין הוא מתכוון לערוך מחדש את פסוקי התורה. הסברו מתקרב מאוד לגישת "הפסוקים המקבילים" שתתבאר להלן.

2 לשון רש"י: "בזו אני חפץ".

3 וכך: ר' יוסף בכור שור, **אברבנאל**, וכן **שד"ל**: " 'פני ילכו והנחתי לך', כלומר אני בעצמי אלך עמכם ואביא אתכם אל המנוחה ואל הנחלה, כלומר תעשו לי מקדש ואתהלך בקרבכם. וכששמע משה כך הוסיף לשאול: 'אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה', כלומר מאחר שכבר נתפייסת לבוא בקרבנו, אל תסיענו מכאן אפילו מסע אחד בטרם יוקם המשכן". אופן נוסף לבאר את הפסוקים באותו הכיוון, הוא להסביר שדברי ה' נאמרו בלשון שאלה-הצעה: "אם ילכו פני, האם יהיה נוח לך?"; ועל כך משיב משה: "אכן כן, כי אם אין פניך הולכים אל תעלנו". ראו: מ' נאור, 'שמות ל"ג-ל"ד – הערות טקסטולוגיות ליישוב בעיות', **בית מקרא** פט-צ (ב-ג), טבת-סיון תשמ"ב, עמ' 241. J. E. Smith, *Exodus - A Commentary*, 2018, p. 387, n. 41.

הסבר זה קשה, משום שלא מצאנו בשום מקום אחר שמשה (או נביא אחר כלשהו) חוזר ומאשר את דברי ה' שהובטחו לו קודם לכן. בצורה חריפה יותר כותב **הרמב"ן** על הסבר זה: "חלילה שיאמר 'אם אין פניך הלכים' אחרי שהבטיחו 'פני ילכו'!".

ב. משה אינו מסופק מתשובת ה'

אמנם ה' הבטיח שפניו ילכו, אבל הבטחה זו אינה מספקת את משה. הוא רואה צורך להוסיף ולבקש יותר ממה שהציע ה' (ובסופו של דבר נעתר ה' לבקשה הנוספת).

מה היה חסר בתשובת ה' הראשונה?

ראב"ע: ה' הבטיח: פני ילכו – עם משה, אבל לא עם ישראל. משה מבקש: אם אין פניך הולכים עם ישראל – אל תעלנו.⁴

רמב"ן: ה' הבטיח: פני ילכו – הכוונה למלאך הברית. משה מבקש: אם אין פניך הולכים – בעצמך ובכבודך – אל תעלנו.⁵

ספורנו: ה' הבטיח: פני ילכו – בדרך לארץ, לפניכם ולא בתוכם. משה מבקש: אם אין פניך הולכים – כבר עכשיו, ובתוכנו – אל תעלנו.⁶

ויש אפשרויות נוספות אחרות.

4 כעין זה: **רלב"ג**, "**דעת זקנים**". על ההשלכות של בקשת משה, שלא להבדיל בינו ובין העם, ראו: הרב י' מדן, **כי קרוב אליך-ספר שמות**, תל-אביב 2014, עמ' 525.

5 נראה שזו ההבנה המקובלת בדברי חז"ל, ראו סנהדרין לח ע"ב; במדבר רבה פרשה מה ד; מדרש תהילים צ. בכיוון זה פירשו גם ר' מאיר ו' גבאי בספרו "**עבודת הקדש**", חלק שלישי, פרק לה, והמהר"ל בספרו "**גבורות ה'**", פרק סא. בפירושו לתורה "**גור אריה**" פירש המהר"ל בסגנון מעט שונה: "ה' יתברך לא הבטיח את משה רק במקום שצריך שילך כבודו עמהם אז ילך הוא, אבל דבר שאפשר על ידי שליח יהיה נעשה עלי ידי מלאך. ועל זה משיב משה: 'אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה', שלא ירצה כלל במלאך, אף על גב דאפשר על ידי שליח, אינו חפץ בשליח, רק יהיה ה' יתברך בעצמו עמהם, ודבר זה פשוט".

ר' זאב וולף איינהארן (וילנה, המאה ה-19), ב"**פירוש מהרז"ו**" על מדרש רבה הנ"ל שואל: "וצע"ג... איך אמר משה: 'ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי', ואם פירושו שלא הודיעו איזה מלאך, הרי משה לא התרצה בשום מלאך, כמו שכתב: 'אם אין פניך הולכים'! ואיך אמר 'את אשר תשלח עמי'? ועי' רש"י בחומש, ואין לי לב להבין דבריו". ר' שמואל יפה אשכנזי (קושטא, המאה ה-16) בפירושו "**פה תואר**" למדרש מביא הסבר יפה, שגם מיישב את הבעיה הנ"ל, וגם מדייק את כיוון הפרשנות הזו: "משה בתפילתו בא לעלות ממדרגה למדרגה. תחילה שאל מי הוא המלאך, שלא חפץ במלאך ממידת הדין, ואמר לו ה': הלא אמרתי לך 'ושלחתי לפניך מלאך', וזה מורה כי הוא מהמלאכים הראשונים [כלומר: מלאך של חסד]... ואז הוסיף משה לשאול שאלתו השנייה ואמר: למלאך אתה מוסרני? כי גם במלאך טוב אין חפצי, רק פניך ילכו עמנו".

6 וכך הביא **"כסף משנה"** הל' יסודי התורה פ"א ה", בשם **הראב"ד**: "אל תאמר: כשניכנס לארץ אז תלך עימנו, כי לא נזוז מכאן עד שתלך עימנו". וכך גם **רקאנטי**: "כי הבטיח הקב"ה את משה שעדיין יהיה עת זמן שיתרצה להם, ולא פירש מתי יהיה זה. על כן השיבו: 'אם אין פניך הולכים' – עתה – אל תעלנו מזה".

הפירושים הללו נראים מאולצים, שכן בפשט הכתובים אין שום הבדל בין "פני ילכו" ובין "[אם אין] פניך הלכים", וכל הפירושים צריכים להוסיף מילים שאינן כתובות או לתת משמעויות שונות לאותן המילים.

באמצעות גישת "הפסוקים המקבילים" נפתרת הבעיה על נקלה. יתרה מזו: כפילות הבקשות של משה ותשובתו של ה' הן סימן מובהק לכך שהפסוקים שלנו צריכים להיקרא בצורה מקבילה, באופן שמבטל את הקושיה מעיקרה.

מהם "פסוקים מקבילים"? מדובר בסגנון ספרותי שבו נוקטת התורה במקומות רבים, לפיו מובאים בזה אחר זה שני פסוקים, שיש ביניהם דמיון רב. במקרים רבים מעיד הדמיון על כך שהרצף שבין הפסוקים איננו כרונולוגי (כלומר: פסוק א קודם בזמן לפסוק ב), אלא ששני הפסוקים באים לתאר את אותו העניין בדיוק, אך מתוך שתי נקודות מבט שונות.⁷

7 הרחבנו על כך במאמרנו: 'פסוקים מקבילים בספר בראשית', **מגדים ס** (תשפ"א), עמ' 9-12. שם הערנו, שתופעת "הפסוקים המקבילים" הינה מקרה פרטי של תופעה רחבה יותר: "טורים מקבילים" – לא רק שני פסוקים בודדים, אלא שתי פרשיות שלמות, המוצגות בזו אחר זו, ומתארות אירוע אחד מתוך זווית מבט שונות. כבר הדגמנו במספר מקומות את אופן הקריאה בטורים מקבילים, עיינו במאמר הנ"ל, עמ' 12 והערות 7-8, הפניות למאמרים.

במאמר הנ"ל (עמ' 11) גם הבהרנו את ההבדל שבין גישת "הפסוקים המקבילים" ובין "שיטת הבחינות" של הר"מ ברויאר. נחدد מעט את ההבדל: "שיטת הבחינות" טוענת, שבמקומות שבהם המקרא מציג תיאור כפול של אירוע מסוים, בהכרח ישנה סתירה בין שתי ההצגות, כיוון שהן "נובעות משתי מידות אלוהיות, וכל אחת מהן מבטאת רעיון המתאים לאותה מידה או הנהגה" (הר"מ ברויאר, "יישוב המקרא על פי פשוטו", י' עופר (עורך), **'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר**, אלון שבות תשס"ה, עמ' 152). זאת משום ש"נותן התורה כתב סיפורים והלכות על פי מידות אלוהיות שונות ואף סותרות" (שם, עמ' 153-154). יתרה מזאת: "הסתירות... אינן ניתנות ליישוב, ואף אינן טעונות יישוב. הן מביעות 'תפיסות עולם' שונות, הסותרות זו לזו בתכלית" (הר"מ ברויאר, 'לימוד פשוטו של מקרא – סכנות וסיכויים', שם, עמ' 60). אכן, לגבי תיאורים כפולים של **הלכות** שונות (כמו בדיני עבד עברי, דיני שמיטה ויובל ועוד), שלרוב מופיעים במקומות שונים במקרא, ניתן לאמץ את הגישה ללא עוררין. אבל לגבי תיאורים כפולים של **סיפורים** שונים, המובאים באותו מקום במקרא זה בצד זה, מציעה גישת "הפסוקים המקבילים" קריאה אחרת, לפיה אין מדובר בתיאורים **סותרים** אלא **משלימים**, כך שכל תיאור מתמקד בהארת אספקט מסוים של האירוע, מנקודות מבט שונות; ורק איחודם של התיאורים מציג את התמונה בכללותה. 'נפקא מינה' משמעותית בין שתי צורות הקריאה תימצא בתשובה לשאלה: "מה קרה בפועל?". "שיטת הבחינות", שמדגישה בעיקר את **ההבדל** שבין שני התיאורים, תתקשה למצוא את הסיפור ההיסטורי המדויק, שיצליח לאזן בין הסתירות השונות. לרוב היא תציע מעין פשרה בין שני התיאורים, כך שהאירוע ההיסטורי הממשי אינו מוצג בפועל באחד משני התיאורים, ולמעשה נעדר לחלוטין מהמקרא (שם, עמ' 69-70). הר"מ ברויאר, 'כיצד צריך ללמוד את המקרא מנקודת מוצא של יראת שמים?', בתוך: **שיטת הבחינות**, עמ' 137), או שהיא תתעלם לגמרי מהמציאות ההיסטורית (א' בזק, 'שיטת הבחינות' מול ידיעת המציאות', שם, עמ' 295-298). לעומתה, גישת "הפסוקים המקבילים" דווקא מדריכה **לחבר** את שני התיאורים לכלל תיאור היסטורי אחיד ומורכב. ראו עוד במאמרנו הנ"ל, עמ' 28, הערה 42. וכן במאמרנו:

לפי זה, נכון להציב את הפסוקים בטורים, זה מול זה, כדי להיטיב לראות את ההשוואה שבין שני הפסוקים הדומים; ומתוך כך, לזהות גם את ההבדלים – כלומר: את שתי זוויות הראייה האפשריות שפורסת התורה בפנינו. נציב את הפסוקים בשני טורים: בטור הראשון (הימני) את בקשת משה הראשונה ואת תשובת ה' עליה; בטור השני (השמאלי) – את בקשת משה השנייה ואת תשובת ה' עליה.

בקשת משה: (יב) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה': רְאֵה אֶתְּהָ אֲמַר אֵלַי הֲעַל אֶת הָעָם הַזֶּה, וְאֶתְּהָ לֹא הוֹדַעְתָּנִי, אֶת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי, וְאֶתְּהָ אֲמַרְתָּ יִדְעִיתִיךָ בְּשֵׁם, וְגַם מִצָּאתָ חֵן בְּעֵינַי.	
(טו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אִם אֵין פָּנֶיךָ הַלְכִים אֶל תַּעֲלֶנּוּ מִזֶּה, (טז) וּבְמָה יִנָּדַע אִפּוֹא כִּי מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הַלּוֹא בִלְכֻתְךָ עִמָּנוּ, וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמֶּךָ מִכָּל הָעָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה.	(יג) וְעַתָּה אִם נָא מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ, הוֹדַעֲנִי נָא אֶת דְּרָכְךָ וְאֶדְעֶךָ, לְמַעַן אֲמַצָּא חֵן בְּעֵינֶיךָ, וְרֹאֶה כִּי עַמֶּךָ הַגּוֹי הַזֶּה.
(יז) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה,	(יד) וַיֹּאמֶר: פָּנֵי יִלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לָךְ.
כִּי מִצָּאתָ חֵן בְּעֵינֶי וְאֶדְעֶךָ בְּשֵׁם.	

העמדת הפסוקים באופן מקביל, מאפשרת להשוות בין פסוק יג לבין פסוקים טו-טז. הדמיון ביניהם ניכר: בשניהם נזכרת מציאת החן של משה בעיני ה', ובשניהם מציין משה את ייחודיותו של עם ה'. מתברר, אפוא, שהפסוקים ערוכים במבנה של "פסוקים מקבילים", והם מתארים את אותה הבקשה (ולא שתי בקשות נפרדות). לפי צורת הכתיבה הזו, הפסוקים הכפולים מציגים שתי משמעויות או שני תכנים נבדלים של אותה הבקשה, ולפיכך אחרי שראינו את הדמיון בין הפסוקים, עלינו למצוא את ההבדלים ביניהם, שכן הם יבהירו את שתי נקודות המבט השונות של הבקשה.

ובכן, ההבדל בין הטורים בולט: בעוד הטור הימני מדבר בלשון יחיד ועוסק במשה עצמו, הרי שהטור השמאלי כתוב בלשון רבים⁸ ומחבר את משה לעם ישראל כולו (פעמיים: "אני ועמך").

⁸ 'הברכה (הכפולה?) של יצחק ליעקב', מגדים נב (תשע"א), עמ' 34, הערה 4, ולאחרונה גם: 'הפסח וחג המצות', אסיף י (תשפ"ה), עמ' 662-664.

חריגה אחת ישנה במשפט שנפתח בנשוא בלשון יחיד: "כי מצאתי חן בעיניך", וממשיך עם נושא בלשון רבים: "אני ועמך". שינוי זה מדגים באופן נפלא את שתי המשמעויות של הבקשה: משה מבקש בשביל כל העם, שהוא הנושא של הטור השמאלי, אבל הנימוק הוא מציאת החן שלו-עצמו, כמודגש בטור הימני.

בטור הימני מבקש משה עבור עצמו לדעת את דרכי ה', שכן הוא מצא חן בעיני ה', ואילו בטור השמאלי הוא מבקש שפני ה' ילכו עם העם, כדי שייוודע שמשה והעם מוצאים חן בעיני ה'.⁹ אם נחבר את שתי הבקשות לבקשה אחת, היא תתפרש כך: משה מבקש שפני ה' ילכו עם העם, ולהליכה זו משמעות כפולה: היא גם תדגיש את ייחודו של עם ישראל, שמצא חן בעיני ה' "מכל העם אשר על פני האדמה", וגם תהווה שכר למשה, שמצא חן בעיני ה'. תשובת ה' למשה אף היא מוצגת באופן כפול: בפסוקים יד ו-יז. בפועל, ה' נעתר לבקשת משה, כלומר: פניו ילכו עם ישראל. בטור הימני מנוסחת תשובת ה' בהקשר של האיש משה: "והנחתי לך" = אעשה לך נוח, "אתן לך מנוחה ומרגוע"¹⁰; בטור השמאלי מנוסחת התשובה באופן כללי ("גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה"), ללא התייחסות ספציפית לעם ישראל, שהוא נושא של הטור השמאלי.

סיום דברי ה' מהווה חתימה של הדיון כולו, שנסגר במה שנפתח: כנגד "ואתה אמרת ידעתיך בשם, וגם מצאת חן בעיני" שאמר משה בראש הדו־שיח, חותם ה' במילים: "כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם".

9 ייחודו של העם נזכר גם בטור הימני: "וראה כי עמך הגוי הזה", דבר שמחזק את הקשר שבין הטורים ומלמד שמדובר, למעשה, בבקשה אחת עם שתי סיבות קרובות.

10 ע' חכם, **דעת מקרא-שמות**, ירושלים תשנ"א. לשון אחרת: "הנחת רוחך מן העצב שהיה בו" - ר' **אברהם בן הרמב"ם** בפירושו לתורה. **רשב"ם** דוחה לחלוטין ביאור זה, ואומר עליו ש"שטות הוא! וכי בכל דברים שהיה הקב"ה מתרצה לבקשת משה יאמר לו 'והנחתי לך'?!".